

Bukovinai székelyek a Délvidéken (1941–1944)

MERK ZSUZSA

Az első világháborút követően a nagy birodalmak felbomlásával Kelet-Európa térképét újrarajzolták a győztes nagyhatalmak, nemzetállamok megteremtésének látogatásával, de a nagyhatalmi érdekeknek megfelelően. A soknemzetiségű birodalmak helyén több állam jött létre, de az államhatárokat nem az etnikai határoknak megfelelően húzták meg, s nagy számú népesség került anyaországán kívülre, ami migrációs folyamatok sorát indította el.

A Magyarországtól elszakított területekről a bizonytalan jövőtől félve menekült el a magyar lakosság egy része, az utódállamok pedig belső áttelepítésekkel igyekeztek — különösen a határ menti sávban — érdekeiknek megfelelően megváltoztatni az etnikai arányokat. A második világháború alatt, s azt követően az át- és kitelepítések felerősödtek, egész népcsoportokat mozgattak meg, vagy űztek el lakóhelyéről, szülőföldjéről.

A bukovinai székelyek életében is a második világháború eseményei hoznak alapvető változást. A Székelyföldről 1764-ben, a mádэфalvi veszedelem néven ismert vérengzés következtében elmenekült közösség közel kétszáz éves története nem más, mint migrációk sora — melyek a népesség egy részét, vagy egészét érintették —, és menekülések, áttelepítések osztják kisebb-nagyobb korszakokra.

A siculicidiumot, a székelyöldöklést követően Moldvába menekült székelyeket az 1774-ben a Habsburg-monarchiához került Bukovinában telepítették le, ahol öt magyar falut — Andrásfalva, Fogadjisten, Hadikfalva, Istenséгіts, Józseffalva — hoznak létre. Ugyanebben az időben többek között lengyel, német telepések is érkeztek, s a tarka etnikumú terület magyar szigete lett az öt székely falu.

A múlt század utolsó harmadától kezdve több kísérletet tettek arra a magyar kormány, hogy a túlnépesedett, gazdasági nehézségekkel küzdő falvak lakosságának gondjain enyhítsenek. A népesség egy kis része került az Alduna mentén, illetve Déva környékén néhány faluba. A millennium idején születtek tervek az öt falu teljes Magyarországra telepítésére is.¹ Kialakult a bukovinaiak mély magyarság-tudatáról, vallásosságáról szóló mítosz, akik évszázados elszigeteltségükben is megőrizték

¹ A Bukovinai székelyek történetére: SZÁDECZKY L. 1908; SZÁDECZKY KARDOSS L. 1927; JANCsó E. 1934, 1938; OBERDING JÁNOS GY. 1939; ELEKES L. 1941; DOMOKOS P. P. 1941; MIKECS L. [1941]; A. SAJTI E. 1984.

nemzethűségüket és hitüket. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy az 1940-es év történelmi eseményeinek hatására a bukovinai székelyek Magyarországra telepítése 1941 májusában bekövetkezett. Románia ugyanis kénytelen volt átadni 1940-ben a Szovjetunióknak Besszarábiát és Észak-Bukovinát: a második bécsi döntéssel Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz, s az év őszén megindult a dél-bukovinai németek Németországba telepítése.² Míg az első két esemény elsősorban gazdaságilag érintette, mégpedig hátrányosan a bukovinai székely falvakat, erősítve a kitelepedés gondolatát, az utóbbi a módszert, a mintát jelentette erre.³

A magyar kormány 1940-ben bizottságot hozott létre, melynek az volt a feladata, hogy megtalálja a telepítésre legalkalmasabb területet. Több terv is született, szóba került Szolnok-Doboka, Szatmár és Bihar megye is.⁴ Mindegyik elképzelés közös abban, hogy a letelepítés helyeként a trianoni Magyarország határmenti megyéit, a második bécsi döntéssel visszakerült területeket jelölték meg, s a cél a magyarság számarányának növelése volt ezeken a peremrészeken, a háború utáni várt területgyarapodást tartva szem előtt.

A végleges, és igen gyors döntést ismét a történelmi események hatására hozták meg. Az 1941 áprilisában visszacsatolt Délvidék tűnt a legmegfelelőbbnek több szempontból is. A Trianon után létrejött Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (később Jugoszlávia) ugyanis telepes falvak sorát hozta létre e bácskai területen, és dobrovoljácokat — az első világháború szerb önkénteseit — telepítették ezekbe, földhöz juttatták őket, határvédelmi szerepet kaptak, s javították a terület etnikai összetételét, természetesen délszláv lakosságának számát növelve. A bevonuló magyar honvédség hírére a szerb lakosság elmenekült, vagy a katonaság üzte el őket.⁵ A telepek külterületi lakott helyek voltak, közigazgatási szempontból egy-egy nagyobb községhez vagy városhoz tartoztak (Szabadka, Magyarakanizsa, Regöce, Temerin, Bajsa, Bácskossuthfalva, Cservenka, Mohol, Szenttamás, Ada, Kiszács, Ofutak, Csantavér, Topolya, Kula).⁶

A magyar kormánynak a bukovinai székelyek délvidéki letelepítésével többféle célja volt, nemcsak az, hogy javítsa a terület etnikai arányait. Ezeket a célokat világosan foglalja össze a kalocsai érsekségnek a miniszterelnökhöz, Kállay Mik-

2 A. SAJTI E. 1987, 54–55.

3 A bukovinai székelyeket érzékenyen érintette, hogy piacaik egy részét elvesztették Észak-Bukovina Szovjetunióhoz kerülésével. Észak-Erdély visszacsatolása abból a szempontból volt hátrányos rájuk nézve, hogy a román nagybirtokosok a feszült, erősödő magyarellenesség miatt nem adtak munkát azoknak a nincstelen, vagy kis földbirtokkal rendelkező székelyeknek, akiknek pedig megélhetési forrásuk volt ez az idénymunka. — A. SAJTI E. 1987, 55.

4 A. SAJTI E. 1984, 20; 1987, 60–61.

5 A dobrovoljácok kitelepitéséről: A. SAJTI E. 1984, 26–44.

6 KÉL Generalia sz.n. 1941. július 26. — OL FM K 194–1941–137–135280. A Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság 9. számú tájékoztatója. Újvidék, 1941. augusztus 18.

lőshoz írott levele: „A Bukovinából hazatelepített székely népcsoport itteni meggyökerezéséhez a kormányzat azt a reményt fűzi, hogy ez az értékes népréteg közismert kiváló szaporaságával és évszázados viszontagságban megőrzött hagyományos erkölcsseivel javító hatással lesz az itthoni, magyar népi szempontból kikezdett néprétegekre.”⁷ Ezt a célt azonban csak úgy lehetett volna elérni, ha biztosítják azokat a feltételeket is, melyekkel „értékes tulajdonságaikat” meg tudják őrizni.

A székelyek telepítését a Menekültügyi és Hazatelepítési Kormánybiztosság végezte. Feladata rendkívül sokrétű volt, a 28 faluba szétszórt, közel 14 000 ember számára kellett biztosítani az egészségügyi ellátást, a bolthálózatot és számos olyan kérdést megoldani, ami a telepítés kapcsán felmerült. A telepes falvak egy része több kilométernyi távolságban volt attól a helységtől, melyhez közigazgatási szempontból tartozott. A gyermekek nagy száma és a szapora gyermekáldás szükségessé tette, hogy nagyobb lélekszámú telepeken egészségházat, iskolát hozzanak létre, tanítót, bábát alkalmazzanak, aki helyben lakik, de meg kellett oldani a kisebb falvak ellátását is.⁸

A Kormánybiztosság figyelme apró részletekre is kiterjedt, mint az egyik helyzetjelentésben olvashatjuk: „A bukovinai magyarok Bukovinában magyar népviseletüket a lehetőségekhez megőrizték. — Miután azonban a jelenlegi körülményeik között számítani lehet azzal, hogy népi ruházati cikkeiket az azokhoz szükséges házi készítésű anyagok s általában véve a háziiparhoz szükséges nyersanyagok híján saját maguk előállítani nem tudják, s így ruházati szükségleteiket a környék boltjaiban lesznek kénytelenek beszerezni — ami viszont népviseletüket károsan fogja befolyásolni —, gondoskodom arról, hogy népviseletüket a telep boltjaiban időlegesen kész ruha alakjában megvásárolhassák. — Reményem van arra, hogy ennek lebonyolítására az országos háziipari központ támogatását megszerezhetem. — Különösen a gyermekek és az ifjúság ruhával való ellátási lehetőségénél kívánok erre a körülményre nagy súlyt helyezni.”⁹ Bonczos Miklós kormánybiztos jelentéséből nemcsak a mindenről gondoskodás szándéka olvasható ki, hanem elsősorban az a várt következmény, amit ettől az intézkedéstől reméltek. Nevezetesen a szerep, amit a székelyeknek szántak: népviseletük megőrzésével jótékony hatással legyenek új környezetükre, erősítsék a külső megjelenéssel is a nemzeti öntudatot, a magyarsághoz tartozás büszke vállalását és hangsúlyozását.

7 KÉL Generalia 8050/1942.

8 OL FM K 184–1941–137–135280. A Földművelésügyi Minisztérium anyagában a Külföldi Magyarokat Letelepítő Kormánybiztosság 9 tájékoztatóját találtuk meg, melyek 1941. május 13. és 1941. augusztus 18. között íródtak. — A telepítettek számára vonatkozóan Stark Tamás 1986. 66. — A volt dobrovoljac telepekre a bukovinai székelyeken kívül telepítettek vitézeket is, valamint moldvai csángókat, boszniai, horvátországi magyarokat.

9. OL FM K 184–1941–137–135280. A Külföldi Magyarokat Letelepítő Kormánybiztosság 4. tájékoztatója. Újvidék, 1941. június 14.

A kormánybiztos eme elképzelése és intézkedései nem számoltak azonban a tényekkel. A jugoszláv állam ugyanis a trianoni békével megszerzett területeken jelentős földreformot hajtott végre, s ennek keretében kb. 192 000 holdat sajátított ki, vett el korábbi tulajdonosaitól. A Délvidék visszafoglalása után ezeket a földeket a magyar állam vette tulajdonába, tekintet nélkül arra, kinek is volt az a háború előtt a birtokában. A jugoszláv földbirtokpolitikai rendelkezések során igénybe vett földterületből, az ún. „agrárföldekből” kb. 53 000 holdat — lényegében a 62 zárt, a két világháború között telepített dobrovoljac falu területét — a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság hatáskörébe utalták, s osztották szét a telepesek, így nagyobb részben a bukovinai székelyek, valamint más, pl. horvátországi, boszniai magyarok, illetve vitézek között. Természetes, hogy a Délvidéken élő, a felmérések szerint 23-25 000 nincstelen magyar család aggodalommal figyelte a telepítést, s bizonytalannak látta saját sorsát. A kormánybiztosság jelentése szerint a „délvidéki területen lévő magyar lakosság általában megértéssel fogadta” a telepítést, de jelzik az őslakosság félelmeit is.¹⁰

Németh Kálmán egy levelében jelzi az „ellenséges áramlatokat, amelyek úgy sváb, mint a még földhöz nem juttatott magyarság részéről mint valami hideghullám veszik körül a kellőképpen még meg sem gyökerezett bácskai székelységet, valamint az is, hogy a délvidéki országgyűlési képviselők között nem egy azt a nézetet képviseli, hogy szét kell őket szórni az országban, „belekötnék népi viseletükbe” és nem lehet a magyar kormány célja az, hogy „egy ilyen darabos csizmás tömeget sokáig megtűrjön egy olyan földrészen, ahol a tanyai gazdálkodó is már régen moziba jár és cúgos cipőt hord.”¹¹ A kialakult légkörben nemigen volt várható, hogy a székelység valóban „javító hatással lesz az itthoni, a népi szempontból kikezdett néprétegekre.”¹² Naivnak tűnik az elképzelés azért is, mert nem számolt azzal a hatással, amit a polgárosultabb új környezet gyakorolt a székelyekre.

A kormánybiztosság jelentéseiben beszámol a székelyek lelki gondozására irányuló, a vallásgyakorlat biztosítására tett intézkedésekről is. A kapucinus és ferences tartományfőnököktől kérték atyákat.¹³ A négy ferences 14, a három kapucinus

10 OL FM K 184–1941–137–135280. A Külföldi Magyarokat Letelepítő Kormánybiztosság 3. tájékoztatója. Újvidék, 1941. május 27.

11 KÉL Bácsjózseffelva közs. ir. sz.n. 1942. január 24. Németh Kálmán józseffelvi, majd bácsjózseffelvi plébános jelentős szerepet vállalt a bukovinai székelyek Magyarországra telepítésének előkészületeiben. Személyéről Elekes Dénes istenszolgálati és fogadjisteni plébános visszaemlékezései TIM Adattár 1140. — Demse Péter (volt andrásfalvi káplán) visszaemlékezései TIM Adattár 1585. — NÉMETH K. 1943; A. SAJTI E. 1984, 6–17.; EPL 348/941. Németh Kálmán levele Hász István püspöknek 1941. január 11.

12 KÉL Generalia 8050/1942.

13 OL FM K 184–1941–137–135280. A Külföldi Magyarokat Letelepítő Kormánybiztosság 1., 2., 4. tájékoztatója. Újvidék, 1941. május 13., május 19., június 5.

szerzetes 6 telepen teljesített szolgálatot, s látható volt, hogy ez átmeneti megoldás lehet csak.¹⁴

Bonczos Miklós már említett tájékoztatóiban hangsúlyozza, hogy a székelyek mélyen vallásosak, s ezért rendkívül fontos a lehető leggyorsabban lelki gondozásukat megoldani, de nem érzekelte, milyen nehézségeket is okoz ez a valóságban.¹⁵ Magabiztosan kijelenti már a telepítés befejezése előtt, hogy gondoskodott a bukovinaiakról egyházi szempontból is, valamint leszögezi, hogy „a lelki gondozó atyák az egyházi szolgálatot a benépesített telepeken ellátják”, amit azzal segített elő a kormánybiztosság, hogy számukra kerékpárt biztosított.¹⁶ Az egyházi kérdések ezek után nem is jelentkeznek a délvidéki tájékoztatókban.

A feladat azonban nem is volt egyszerű, hiszen az öt bukovinai székely faluból 28 kisebb-nagyobb telep jött létre. Andrásfalva népességét 5 katolikus és 2 református; Hadikfalvát 11; Istensegítsét 8 falucskába osztották.

Fogadjísten (Bukovinában Istensegíts filialéja) és Józseffalva az előzőeknél kisebb települések voltak, ezért lakói a Bácskában is egy községbe kerülhettek.¹⁷

A református vallású székelyeket olyan falvakba telepítették, melyek nagyobb, zömmel reformátusok lakta települések mellett voltak: Andrásfalva Bácskossuthfalva, Andrásfalva pedig Bácsfeketehegy közelében feküdt.¹⁸ Jóval nagyobb feladat volt a 26 katolikus telep híveinek ellátása.

A Bács-Kalocsai Érsekséget, melyhez a székely telepések egyházi szempontból tartoztak, váratlanul és felkészületlenül érte a telepítés. A bukovinai székelyeket ugyanis olyan helyekre telepítették, ahol ki kellett építeni az egyházszerkezetet — nem pusztán visszaállítani az 1918 előtti állapotot —, mert a falvak többsége Trianon után jött létre, s szerb lakosságuk nem volt katolikus. Az érsekségnek tehát számba kellett vennie új híveit, és gondoskodni papjaikról, hiszen a telepeket gondozó szerzetesek a feladatot ellátni nem tudták, mint azt a kormánybiztosság hinni vélte. Varga Vitál ferences barát jelentése szemléletesen írja le az áldatlan állapotokat: „A telepeken sehol templom nincs, hisz a doborvoljácok nem voltak vallásosak. Semmi egyházi felszerelés nincs, kivéve azt a kis vándorládát, mit a szabadkai ferences atyáktól magunkkal hoztunk, s mit én a kishegyesi plébánián kölcsön kértem. [...] A dűlőutakon igás kocsin járok vagy női kerékpáron. A tábori oltárfelszerelést vinnem kell mindig. A másik 4, illetve 5 telepen csak

14 KÉL Generalia sz.n. 1941. július 26.; KÉL Generalia 2434–1941. június 17.

15 OL FM K 184–1941–137–135280. A Külföldi Magyarokat Letelepítő Kormánybiztosság 1. számú tájékoztatója. 1941. május 13.

16 OL FM K 184–1941–137–135280. A Külföldi Magyarokat Letelepítő Kormánybiztosság 4. számú tájékoztatója. 1941. június 5.

17 KÉL Generalia sz.n. 1941. július 26.

18 DÉKONSZKY GY. 1942; SCHEMATISMUS [1942] 166.

látogatni jártam, mert tőlem 17, 24, 28, 32, ill. 40 km-re vannak, s igáskocsival 3 óra kell, sőt rossz idő, bácskai esők után még több, míg el lehet oda jutni.” Hozzáteszi még azt is, hogy „a kinlakás és önálló gazdálkodás jelenleg jó, szükséges, hazafias kötelesség s szép missió, de nem szerzetesi élet.”¹⁹

A székely falvakba lelkipásztort biztosítani igen nehéz feladat volt, hiszen az egyházmegye papképzése a Trianonnal megcsonkított terület ellátására irányult. A telepeket nem lehetett egyszerűen ahhoz a plébániához csatolni, amelynek területén feküdtek, hiszen azoktól gyakran 10-14 km-re voltak, s onnan a székely híveket ellátni nem tudták. Egyetlen megoldás kínálkozott csak: telepes lelkészi központokat hoztak létre, melyekhez 2-3 falu tartozott.²⁰ Nyolc vikáriát alakítottak ki, de a nyolc pap biztosítása sem volt egyszerű, s az 1941 júliusában kinevezett Ijjas József érseki biztosnak minden szervezőképességére, diplomáciai érzékére szükség volt, hogy a hívek ne maradjanak lelkipásztor nélkül.²¹

A bukovinai székelyek történetében a pap rendkívül fontos szerepet játszott, hiszen vallásuk megőrzése egyben magyarságuk, anyanyelvük megőrzését is jelentette. A pap volt a bukovinai székely falu magyar értelmisége. A telepítés számos megrázkódtatást okozott, gondoljunk csak arra, hogy el kellett hagyniuk szülőföldjüket, az öt falu évszázados közösségei bomlottak fel a 28 faluba történt szétszórattal, meg kellett birkózni az idegen, gyakran ellenséges környezettel, új mezőgazdasági kultúrát elsajátítani, s ebben a helyzetben a lelkipásztor segítségére, biztonságot adó jelenlétére fokozottan szükség volt.

A pap hiányát a székely híveknek a kalocsai érsekhez írott levelei panaszozzák is: „Bukovinában a lelkészünk állandóan helyben volt, nem éreztünk ezen téren hiányt. Nyugodtabban várták szüleink a halált, mint itt várható lesz. A vallásos székely népnek azzal a tudattal kell itten utolsó óráit leélni, hogy a halotti szentégeket fel sem veheti.”²²

19 KÉL Generalia 2434/1941. június 17.

20 KÉL 1824/1942. A bácskai székely telepek vikáriákká alakítottak 1942. március 12. — Az öt bukovinai falu lelkipásztorai közül csak kettő (Németh Kálmán józseffalvi és Sebestyén Antal hadikfalvi plébános) jöhetett hiveivel együtt a Délvidékre, a többiek (Demse Péter, László Antal, Ferenc Jakab segédlelkészek, valamint Elekes Dénes plébános) a magyar kormány kérésére a jasi püspök engedélyével Moldvába mentek, hogy az ott élő csángók közül bírjanak rá minél többeket a magyarországi kitelepedésre. Csak 1941 végén jöhettek a Bácskába, amikor küldetésük reménytelenné vált a román hatóságok beavatkozása miatt. — TIM Adattár 1140., 1585. — A moldvai csángók letelepítésére: V. KÁPOLNÁR M. 1992, 277–296.

21 KÉL Generalia 2808/1941. (Fogalmazványi példány.) — Ijjas József, aki nagy diplomáciai érzékkel és szervezőképességgel megáldott, bunyevác származású, horvátul jól beszélő, alapos helyismerettel rendelkező pap volt, számtalan szempontot figyelembe véve tette meg javaslatait a vikáriusok személyére vonatkozóan. Ez gyakran áthelyezéseket, személycseréket is jelentett, s nem nélkülözte a politikai megfontolásokat sem. — KÉL Generalia 984/1942. — Ijjas József (1901–1987) kalocsai érsek lett 1969-ben, s haláláig töltötte be e tisztséget.

22 KÉL. Hadiknépe közs. ir. 771/1943.

Az egyház szerepének jelentőségére a VKM 1941. június 17-én keltezett, Zichy Gyula kalocsai érseknek írott levele is felhívja a figyelmet: „a telepes községeknek különböző vidékekről összeverődött és a földszerzés és házépítés folytán súlyos adósságokkal terhelt, következképpen az izgatásokra könnyen hajló lakói mindjárt a kezdet kezdetén rendszeres lelkipásztori gondozás alá vétessenek, és az Egyháznak és a Hazának egyaránt megmentessenek.”²³

Bonczos Miklós telepítési kormánybiztos helyzetjelentéseiből is kiderül, hogy az egyháznak és papjainak fontos szerepet szántak: „A nemzeti összetartozandóság érzéseinek ápolása, a magyar közállapotok helyes megismerése, a magyar sorskérdések tisztánlátása és az iskolán kívüli népművelés megindítása érdekében [...] az egyes telepes községekbe [...] megfelelő könyv és újságanyagot irányítok. A lelkipogozó atyák feladata lesz az, hogy az olvasmányok közreadását oly módon megszervezzék, miképp az azokhoz való hozzájutás minden letelepített magyar részére biztosítsák s amellet a könyv és újságanyag épségben megőriztessék.”²⁴

Az egyház szerepét nemzeti, hazafias szempontból jól látta a kormányzat, és éppen emiatt meglepő, hogy teljesen érzéketlenül kezelték az egyház gondjait.

A Bács-Kalocsai Főegyházmegyére rendkívüli feladatot rótt az egyházszervezet kiépítése a visszafoglalt területen. Ezt 1942 tavaszára a lehetőségekhez mérve, a telepes lelkészközpontok létrehozásával megoldották, bár a lelkipásztor biztosítása a továbbiakban is állandósult probléma maradt. Rendetlen volt azonban a papok, illetve az egyházi alkalmazottak (kántor, harangozó) illetményföldjének kérdése.

A községtelepítésekre vonatkozó 1936. XXVII. tc. biztosította az illetményföldeket, emellett a lelkipásztor számára lakástelek juttatását, valamint temető és temetőtelkek kijelölését. A délvidéki telepítés esetében azonban nem ezt a törvényt érvényesítették, hanem a 5280/1941. ME rendeletet, mely az egyházi személyek számára történő illetményföldök juttatását nem tartalmazta. Hiába fordultak Zichy Gyula, őt követően Glattfelder Gyula, majd Grósz József érsek több levélben is a miniszterelnökhöz, Bárdossy Lászlóhoz, illetve Kállay Miklóshoz, a késedelmes válaszok mindig közölték, hogy a délvidéki telepítésekre az említett rendelet vonatkozik, s egyházi célú földjuttatásokra nincs mód.²⁵ A papi illetményföld nélkül azonban a lelkipásztorok jövedelme igen kicsi volt. A telepítés kezdetétől 1941

23 KÉL. Generalia sz.n. 1941. június 17.

24 OL FM K 184-1941-137-135280.A Külföldi Magyarokat Letelepítő Kormánybiztosság 2. számú tájékoztatója. Újvidék, 1941. május 19.

25 KÉL. Generalia 7105/1941.; 8050/1942. november 12.; 1569/1943.; 4888/1943.; sz.n. 1943. szeptember 30.; 1988/1944. — Zichy Gyula érsek 1942. május 20-án meghalt. Az új érsek Glattfelder Gyula lett, akinek beiktatása betegsége miatt nem történt meg, s lényegében 1943. július 12-ig, Grósz József beiktatásáig nem volt érseke a Bács-Kalocsai Főegyházmegyének, ami tovább nehezítette az egyház helyzetét. — KŐHEGYI M. 1993.

végéig a hazatelepítési kormánybiztosság havi 300 pengőt juttatott a papoknak, akkor ezt beszüntette, s 1942 áprilisáig semmilyen jövedelmük sem volt, illetve Ijjas József érseki biztos igyekezett némi segílyt kijárni számukra. Ezt követően csak a VKM által folyósított kongruából — a papi jövedelmeket kiegészítő államsegélyből —, havi 181 pengőből kellett megélniük 1943 októberéig, amikor is papi illetményföldet kaptak.²⁶ Ennek jövedelmét azonban már nem élvezhették, hiszen a hadi események elérték a Bácskát, s híveikkel együtt menekülésre kényszerültek. A délvidéki területre — ahogy azt Ijjas József írta — „Jólelkű, igénytelen, magyar-szerető, fiatal, egészséges” papok kellettek.²⁷

A székely telepeken — mint azt az egyik ferences szerzetes már idézett levelében olvashattuk — nem volt templom. A több mint 1000 lelket számláló Hadiknépe község híveinek panaszos levelében a következőket olvashatjuk: „Községünkben templom nincsen. Vasárnapi misénk az iskolaépület tornatermében folyik le. Ez a tornaterem csak ideiglenesen van erre a célra átengedve. A szerbektől templom nem maradt a telepen. [...] Anyagi erőnk még hosszú évek múlva sem lesz meg ahhoz, hogy felépíthessük óhajta várt templomunkat. Legnehezebben templomunktól váltunk meg az előző lakóhelyünkön, mintha éreztük volna, hogy itt az Isten házában hiányunk lesz. A mise céljára rendelkezésünkre bocsátott tornatermet, amennyire tőlünk tellett feldíszítettük, hogy Isten házához méltó legyen a helység, de ez sohasem lesz templom. Falunkat templom nélkül nem látjuk egésznek.”²⁸

A Kalocsai Érsekség megbízott egy budapesti építész, hogy készítse el a székely templomok títustervét, melyhez mintául a bukovinai templomok szolgáltak, de felépítésük akkora anyagi terhet jelentett, melyet vállalni nem tudott.²⁹

A székely falvakban a telepítéskor a kormánybiztosság nem biztosított lakást a lelkészek számára, ahogy azt az érsekségnek írták „felülepítmény hiányában.”³⁰ Ijjas József érseki biztosnak 1944 januárjában — közel három évvel a telepítés után — a papok lakáshelyzetéről írt jelentéséből idézünk: „Hadikújfalun a mostani lelkész olyan házban lakik, amelyet egyik telepes sem volt hajlandó elfogadni, annyira lakhatatlan. [...] Istenáldáson a volt Egészségház cselédszobájában van a lelkész helye, de a község határozattal kiutasította innen is a telepes lelkészt, és csak addig engedi meg ideiglenesen az ottmaradását, míg a telep kinevezett orvosa katonai szolgálatot teljesít. Ha onnan hazajön, ez a lakás őt illeti meg. A pap akkor lakás nélkül marad,

26 KÉL Generalia 2931/1942.; 8050/1942.; sz.n. 1943. szeptember 30.: 1988/1944.

27 KÉL Generalia 5733/1941.

28 KÉL Hadiknépe közs. ir. 771/1943.

29 KÉL Bácsjózseffalva közs. ir. sz.n. 1942. február 28. – Az érsekség kifizette az 1000 P tervezési díjat Möller Károly építésznek.

30 KÉL Generalia 1988/1944., 2241/1944.

mert az egész telepen egyetlen üres ház sincs, a telepes házak pedig egyszoba-konyha házak lévén, nem alkalmasak arra, hogy esetleg valamelyik telepes egy szobáját kiadja a lelkésznek. [...] Andrásmezőn a kultúrház altiszti lakásban van a lelképásztor. A ház a község tulajdona, és a község csendőrpihenőt óhajt ott létesíteni, és ezért a lelkészt felszólította, hogy szerezzen magának más lakást. Más lakás természetesen a telepen nincs.”³¹ A Telepítési Kormánybiztosság tehát nem gondolt arra a székelyek telepítésekor, hogy az egyházi szolgálatot ellátók számára lakást biztosítson. A telepesek lelki gondozásának minden terhét az egyháza kívánták hárítani. A székelyek gazdasági helyzete pedig nem volt olyan, hogy hozzájárulhattak volna papjuk fizetéséhez, templom és lelkészlak építéséhez. Bár a kormányzat tudta, hogy az egyháznak komoly szerepe van abban, hogy a telepítéshez fűzött remények megvalósulhassanak, részt nem kívánt vállalni a feltételek biztosításában. Ijjas József fent idézett, 1944 januárjában írott jelentésében világosan foglalja mindezt össze: „Hiába telepítenek sokgyermekes családokat, ha a telepes családok valláserkölcsei nevelését helyben lakó lelkész működésével nem biztosítják. [...] Tavasznál tovább ez a kérdés nem húzódhatik, mert ez lelképásztori munkánk csődjét fogja jelenteni a jobb sorsra érdemes székelyek telepein.”³²

A bukovinai székelyek letelepítése a feszültségekkel terhes Délvidékre elhamarkodott, felelőtlen döntés volt. Ezt támasztják alá azok a források is, melyek a telepítés egyházi vonatkozásait mutatják be. Érzékeltetik az egyház erőfeszítéseit, valamint a telepítésnek egy olyan következményére irányítják a figyelmet, mellyel a kormányzat nem számolt, illetve nem kezelt súlyának megfelelően. A Kalocsai Érseki Levéltárban talált iratok a telepítésnek egy olyan látszólag részletkérdésére szolgáltatnak adatokat, melyekkel a katolikus híveknek és papjaiknak a mindennapokban kellett megküzdeniük.

A magyar kormány ugyanazt a szerepet szánta a székelyeknek, mint ami a doborvoljácoké volt, s sorsuk is hasonló lett. A rádióban 1944. október 8-án felhangzott a menekülésre való felszólítás. A falvak lakóinak többsége mindenét hátrahagyva indult a Dunántúl felé, s egészen Zala megyéig jutottak. Tavasszal Tolna és Baranya megye főként németek lakta helyiségeibe telepítették le őket.³³

Azoknak, akiknek már nem sikerült a menekülés, internáló táborokba kerültek, s 1945 februárjában kiutasították őket Jugoszláviából. Letelepítésük Bács-Bodrog megye három falujába történt, ahonnan várható volt a német lakosság kitelepítése.

31 KÉL Generalia 428/1944.

32 KÉL Generalia 428/1944.

33 Elekes Dénes plébános visszaemlékezése szerint: „Na aztán jött kérem 1944, Magyarok Nagyasszonyának ünnepe október 8. És kérem szólta a rádió: Bukovinai telepesek meneküljenek. [...] Bácskossuthfalva, Pacsér, Baja felé Zalába, meg is ismételte: Zalaszentgrót, Sümeg, pacsai járásba meneküljenek.” — TIM Adattár 1140.

Több mint egy évig azonban együtt kellett élniük, együttérzéssel vagy ellenségesen szemlélve egymást és tehetetlenül, értetlenül az eseményeket, melyeknek csak következményét szenvedték el, befolyásolni azonban nem tudták azokat.³⁴

RÖVIDÍTÉSEK

EPL	Esztergomi Prímási Levéltár
KÉL	Kalocsai Érseki Levéltár
OL FM	Országos Levéltár. A Földművelésügyi Minisztérium iratai
TIM	Türr István Múzeum

IRODALOM

ALBERT GÁBOR

1983 Emelt fővel. Budapest

BODOR GYÖRGY

1975 Székely honfoglalás 1945-ben. Forrás, 3. szám 70–74., 4. szám 59–68.

CSUPOR TIBOR

1987 Mikor Csíkból elindultam. Budapest

DÉKONSZKY GYÖRGY

1942 Bács-Bodrog vármegye térképe. Újvidék

DOMOKOS PÁL PÉTER

1941 A moldvai magyarság. Kolozsvár

ELEKES LAJOS

1941 Magyarok Moldvában és Havaselvén. In: Erdély és népei. Szerk.: Mályusz E. Budapest, 142–163.

JANCSÓ ELEMÉR

1934 A bukovinai magyarok mai helyzete. Magyar Szemle, 1. szám 14–21.

1938 A bukovinai magyarok. Korunk, 1. szám 46–52.

V. KÁPOLNÁS MÁRIA

1992 Kísérlet a moldvai csángók hazatelepítésére. In: A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve XVII. Szerk.: Vadas F. Szekszárd, 277–296.

³⁴ A székelyek elmeneküléséről, internálásáról, letelepítéséről Tolna, Baranya és Bács-Kiskun megyében: ÓSY-OBERDING J. 1967; BODOR GY. 1975; KÓHEGYI M.–TÓTH Á. 1989; 1991; KÓHEGYI M.–MERK ZS. 1992; MERK ZS. 1993, 111–118. — Szociografikus igénytel: ALBERT G. 1983; CSUPOR T. 1987 — Visszaemlékezések TIM Adattár 1140., 1235., 1585.

KÖHEGYI MIHÁLY

- 1995 Adatok Glattfelder Gyula életének utolsó évéhez. In: Igazságot — szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága. Szerk.: Zombori István Budapest–Szeged, 166–195.

KÖHEGYI MIHÁLY—TÓTH ÁGNES

- 1989 A bukovinai székelyek letelepítése Észak-Bácskában. Dunatáj, 4. szám 58–75.
1991 Bodor György összefoglaló jelentése a Bonyhád környéki telepítésről (1945). In: Völgység két évszázada. Szerk.: Szita L.–Szóts Z. Bonyhád, 129–140.

KÖHEGYI MIHÁLY—MERK ZSUZSA

- 1992 Székelyek kiutasítása Jugoszláviából. Néprajzi Látóhatár, 3–4. szám 162–168.

MERK ZSUZSA

- 1993 Székely partizánok. Hadtörténeti Közlemények 1. szám 111–118.
1994 A bukovinai székelyek Bácskába telepítése az egyházi források tükrében (1941–1944). In: Migráció a Kárpát-medencében. Szerk.: Micheller M. és Virágné Horváth E. Békéscsaba, 124–142.

MIKECS LÁSZLÓ

- [1941] Csángók. [Budapest]

NÉMETH KÁLMÁN

- 1943 Százezer szív sikolt. Bácsjózseffelva

OBERDING JÓZSEF GYÖRGY

- 1939 Vándorló bukovinai magyarok. Hitel, 3. szám 192–204.

ÖSY-OBERDING JÓZSEF

- 1967 A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon. Agrártörténeti Szemle, 1–2. szám 183–194.

A. SAJTI ENIKŐ

- 1984 Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában — 1941. Budapest
1987 Délvidék 1941–1944. Budapest

SCHEMATISMUS

- [1942] Schematismus cleri archidioecesis Colocensis et Bacsiensis ad annum Christi 1942. Kalocsa

STARK TAMÁS

- 1989 Magyarország második világháborús embervesztése. Budapest

SZÁDECZKY KARDOSS LAJOS

- 1927 A székely nemzet története és alkotmánya. Budapest

SZÁDECZKY LAJOS

- 1908 A székely határőrség szervezése 1762–64-ben. Budapest

Szekler aus der Bukowina auf den Südländ (1941–1944)

ZSUZSA MERK

Die Rückgliederung des Südländes im Frühling von 1941 stellte die ungarische Regierung vor mehrere zu lösende Probleme. Die ethnischen Verhältnisse waren hier weit ungünstiger als die in Oberungarn, welches laut dem ersten und zweiten Entscheid von Wien rückgegliedert wurde, bzw. in den Fällen von Nordtranssylvanien und dem Szeklerland. Die letzten waren Überwiegend von Ungarn bewohnte Gebiete, während die Zahl der ungarischen Einwohner im Südländ das 37% nicht überstieg. Das königliche Jugoslawien (früher Serbokroatisches-Slowenisches Königreich) führte großzügige Ansiedlungen zwischen den zwei Weltkriegen durch: brachte 62 geschlossene sog. „dobrovoljac“ Siedlungen zustande. Diese Kolonien wurden durch die militärische Besetzung evakuiert. An ihre Stelle wurden einerseits Szekler aus der Bukowina, Helden (sog. „vitézek“), innerhalb der Grenzen von anderen Ländern lebende Streuungarn, andererseits Armbauern mit mehreren Kindern seßhaft gemacht.

Zur gleichen Zeit der Ansiedlungen mußte die Verwaltung das Netz der Sanitätsversorgung, die Instituten des Unterrichtswesens ausgebaut, und die persönlichen Bedingungen, Ladennetze, Postdienste gesichert werden. Die Regierungskommissariat nahm Rücksicht auch darauf, die nötigen Stoffe für die Volkstracht der Szekler in ihre Dörfer zu liefern.

Aus den Akten im erzbischöflichen Archiv von Kalocsa stellt sich betreffs der Ansiedlung der Szekler heraus, daß sich die Regierungskommissariat mit der Sicherung der Seelenbesorgung der tiefreligiösen, überwiegend katholischen Gläubigen blutwenig befaßte, und jede daraus stammende Last auf die Kirchenprovinz Bács-Kalocsa abwälzte. Die Ansiedlung berührte das Erzbistum unerwartet und unvorbereitet. Nämlich die Szekler aus der Bukowina wurden an solche Stellen angesiedelt, wo erst die Kirchenorganisation ausgebaut werden sollte — es handelte sich nicht bloß um die Wiederherstellung des Zustandes vor 1918 —, weil die Mehrheit der Dörfer nach dem Trianonvertrag entstand, und deren serbische Bevölkerung nicht katholisch war. Also mußten die neuen Gläubigen zusammengezählt werden, es sollte für ihre Priester und Kirche gesorgt werden. Alle diesen Aufgaben überstiegen die Kräfte der Kirchenprovinz. Das Erzbistum wandte sich jahrelang umsonst an den Ministerpräsidenten, an den Minister für Religion und Unterricht bzw. ans Landwirtschaftsministerium; es gelang ihm weder die Feldfluren, die den Unterhalt der kirchlichen Personen gesichert und ergänzt hätten noch den Beitrag zum Kirschenbau zu erlangen. Die Priester, die für die Seelenversorgung der Ansiedlungen sorgten, waren in mehreren Fällen unter unwürdigen Verhältnissen, monatelang ohne Gehalt in Dienst.

Die Ansiedlung der Szekler aus der Bukowina an das spannungsreiche Südländ erwies sich als vorzeitig, undurchdacht, unverantwortlich. Das belegen auch jene Quellen, die die kirchlichen Bezüge der Kolonisation darstellen. Diese Quellen machen die Anstrengungen der katholischen Kirche wahrnehmbar, sie lenken die Aufmerksamkeit an die Auswirkungen der Ansiedlung, mit denen die Regierung nicht rechnete und denen sie nicht das erforderliche Gewicht verlieh.